

Fejérdy András

MINDSZENTY JÓZSEF SZELLEMI PORTRÉJA

Mindszenty József alakja napjainkban is számos kérdést vet fel. Életében az antibolsevizmus szimbólumává vált, s ezért mind a mai napig hajlamosak vagyunk személyében a politikust látni. De ki volt ő valójában? Lelkipásztor vagy politikus? Maradi legitimista vagy a kereszténydemokrácia elkötelezett híve? Felelőtlen, kompromisszumképtelen ellenálló vagy a reális politikai helyzetet felmérő egyházi vezető? A feudális egyház arisztokratikus főpapja vagy a korszerű katolikus tanítás követője?

1. Mindszenty József egyházképe

Mindszenty József mindenekelőtt lelkipásztor volt: egész gondolkodásmódjának, társadalomfelfogásának és tevékenységének kulcsát tehát egyházképében kell keresnünk. Az egyházat az állammal analóg társadalmi képződményként leíró hagyományos egyházképet a 19. század folyamán az ultramontán teológia fogalmazta újra a felvilágosodás és a francia forradalom hatására létrejött új társadalomkép tükrében. Ebben a modern autark állam eszméjéhez hasonlóan az egyházat is önálló jogalanyisággal rendelkező, tökéletes – tehát minden külső (állami) behatástól független – társaságként (*societas perfecta*) definiáló, a jogi és látható szervezeti vonatkozásokat hangsúlyozó egyházmodellben az egyház monarchikus felépítésű, hierarchikus tagozódású szervezetként jelenik meg, melyben a klérusé a vezető szerep. Mindszenty József ezt a tanulmányai során megismert, régi típusú, a II. vatikáni zsinatig meghatározó szerepet játszó egyházfelfogást tudatosan vállalta és magáénak vallotta, de az egyházban párhuzamosan meglévő más modelleket sem utasította el. Egyházképében tehát mindenekelőtt a hívekért felelős klérus kapott fontos szerepet:

A tapasztalt lelkipásztor [...] tudja azt is, hogy az a társadalmi, állami berendezkedés, amely híveit körülveszi, hitéletükre előnyös vagy hátrányos befolyással van. Aki ezt a tényt a valóságnak megfelelően tudja megítélni az óvatosabban épít a hívek „nagykorúságára” és önállóságára. Az igazi – még ha régi típusúnak mondják is – lelkipásztor felelősséget érez a rábízott lelkekért és ez a rábízott felelősség sarkallja, hogy elhárítson minden lelki veszélyt a rábízottaktól.¹

¹ MINDSZENTY: *Emlékirataim*, 156.

A hierarchia irányító szerepét Mindszenty mindenesetre nem uralomként, hanem Istentől kapott feladatként és szolgálatként fogta fel, s nem állt szándékában a hívek és a papság szembeállítását. Már zalaegerszegi plébános korában a családok látogatásának bevezetésével kívánta a hívek és a papság szorosabb kapcsolatát előmozdítani, és hercegprímásként is az egyház tagjainak közösségét és a híveknek az egyházközségi életbe való bekapcsolásának fontosságát hangsúlyozta, mintegy a II. vatikáni zsinatnak az egyházzal mint Isten népéről szóló tanítását megelőlegezve. Pétery József megyéspüspöki palliumának átadásakor a váci székesegyházban például kiemelte: „Nemcsak a főpásztorhoz jöttem, nemcsak az Egyház papjait keresem. Krisztus titokzatos testébe, az egyházba, beletartoznak nemcsak a papok, hanem a hívek is.”² A zuglói templom felszentelése és az új esperesek esküvétele alkalmával 1946. augusztus 10-én elmondott beszédében pedig rámutatott:

A templom is, az egyházkormányzat is a hívő lelkekért van. [...] Fontos az a kegyelmi munka, amelyet lelkipásztoraitok templomaitokban folytatnak [...], fontos ennek a munkának irányítása is az esperesek által. De elengedhetetlen a hívek bekapcsolódása és tevékenysége is. Az Egyház ügye nem egyszerűen a papok dolga, hanem a hívek dolga is.³

Amikor a 19. században az egyházzal mint tökéletes társaságról szóló tant kialakították, a magát minden oldalról fenyegetettnek érző egyház érthető módon a belső és kívülről is látható egység megerősítésére törekedett: ilyen körülmények között került sor az új modell értelmében a kánonjog és a liturgia egységesítésére, a tanbeli egység hangsúlyos megjelenítésére, valamint a pápa szerepének kiemelésére és tévedhetetlenségének kihirdetésére. A 20. század diktatúráiban az egyházra leselkedő új veszélyek közepette Mindszenty bíboros éppen ebben – az egyházmodellből fakadó – egységben találta meg az egyház védelmezésének legmegfelelőbb eszközét, és történelmi tanulmányai is megerősítették abban, hogy a Rómához való hűség és a helyi egyház belső egysége jelentheti a külső beavatkozási törekvésekkel szembeni legbiztosabb védelmet. A belső egységre való törekvés magyarázza, hogy primási kinevezését követően ellenezett a püspöki kar egységét megbontó mindenfajta kezdeményezést, akár csak a „haladó” katolikus irányzatoknak azon törekvését, amellyel – az egyház tanítása és az ilyen tárgyú pápai megnyilatkozások ellenére – a szovjet rendszerrel való együttműködést szorgalmazták. Velük szemben kiemelte, hogy „a katolikus elé egy jelző illik, semmi más. Ez a jelző: római.”⁴

² *Egyházam és hazám I.*, 86.

³ *Uo.*, 182–183.

⁴ *Uo.*, 157.

Mindszenty egyházképében tehát régi és új elemek keverednek. A még a tanulmányai során megismert, régi típusú egyházfelfogás dominál: a „tökéletes társaság” egyházmodelljébe illeszti be azokat az új elemeket, amelyeket lelkipásztori tapasztalatai során ismert meg, de az eredeti kereteken nem lép túl. Ebben konzervatív habitusa mellett a külső körülmények is jelentős szerepet játszottak: a támadásokkal szemben a bevált modell tűnt számára a biztonságosabbnak, és nem tartotta lehetségesnek az új és bizonytalan dolgokkal való kísérletezést.

2. Egyház és állam viszonya

Mindszentynek az egyház és állam közötti viszonyt illető felfogását is egyházképe határozta meg, amelybe beillesztette az egyház és a pápák – általa sokat tanulmányozott – társadalmi tanítását. E szerint a felfogás szerint az állam és az egyház a társadalom két alapvető struktúrája, két egymástól független és egyenrangú valóság: az egyház ugyanazon társadalom tagjainak lelki, erkölcsi dimenziójáért felelős, az állam pedig a földi, anyagi boldogulásáért. A két „tökéletes társaság” egyenrangúságában azonban az egyháznak – mint az emberek transzcendens, végső célját közvetítő közösségnek – bizonyos fokú elsőbbsége van az állammal szemben. Utóbbi fő feladata, hogy az egyház által felmutatott, Istentől eredő erkölcsi rendnek megfelelően kezelje az időbeli javakat és ügyeket. Mindszenty bíboros megfogalmazásában ez így hangzik:

Mi hát az Egyház és állam jogállása, viszonya? Mindkettő Istentől alkotott, tökéletes társaság, saját önálló céllal és ennek elérésére szükséges eszközökkel. Egyik sincs közvetlenül alárendelve a másiknak, mindegyik a maga nemében a legfőbb. Az állam Istennek, mint a természet alkotójának, az Egyház mint a kegyelmi élet szerzőjének műve; az a földi jólét, ez az örök üdvösség szolgálata érdekében. [...] A két fogalomkört nem tartalmi mivolta, hanem rendeltetése határozza meg. [...] A keresztény államtan első alapelve: az állam legjobb biztosítója az Isten neve. A II. alapelv: az állam jogának legbiztosabb irányvonala az erkölcsi rend. Az Egyház a lelkiismeret, jellemnevelés, tekintélyi elv, a szellemi értékek stb. hangoztatásával az állam céljának elérését nagymérvben megkönnyíti és elősegíti.⁵

Az egyház és állam viszonyának ilyen felfogásából értelemszerűen következik, hogy a vallás nem lehet magánügy. Mindszenty több ízben rámutatott arra, hogy a vallásnak a

⁵ Uo., 227–228.

lelkiismereti szabadság ürügyén magánszférába történő visszaszorítása valójában veszélyes relativizmushoz vezet. A diktatúrák és a háborúk tapasztalatai még inkább megerősítették abban a meggyőződésében, hogy a vallásoktatáson keresztül közvetített örök érvényű erkölcsi tanítás az egész társadalom élete szempontjából alapvető jelentőségű: „Most az atombombával csiklandozzák az emberiséget. Használják, vagy nem használják? Lelkiismereti kérdés, felelősség kérdése. Magánügy? Irtózatos közügy” – mondta egy szentbeszédében.⁶ Mindebből az alábbi következtetést vonta le:

Csak tapasztalatlan és a történelemben járatlan értelmiségi ember képzelheti, hogy lehetséges az ún. semlegesség álláspontjára helyezkednünk a közélet lényeges kérdéseiben. Ez elméletben talán lehetséges egy olyan pluralista társadalomban, amelynek társadalmi és állami életében nem játszanak szerepet ideológiai és világnézeti kérdések. A tapasztalat azt mutatja, hogy minden ellenkező igyekezet ellenére az emberi társadalomban a legfontosabb a világfölötti Isten létének elfogadása és egy magasabb, túlvilági rendeltetés hite. A transzcendens hit megváltó tartalma nélkül a különböző civilizációk, vagy lassan, vagy gyorsabban, de egymásután elsorvadtak, kiürültek és azután eltűntek.⁷

Mindszenty értelmezésben tehát az egyháznak az a feladata, hogy eligazító szerepet játsszon a társadalom életében, elsősorban nem a konkrét napi politizálásra vonatkozik. Mivel az egyház szerepét úgy fogta fel, hogy a társadalomban kovászként kell működnie, a lelkipásztorkodásra és a(z erkölcsi) nevelésre helyezte a hangsúlyt. Innen érthetjük meg, miért tulajdonított kezdettől fogva oly nagy fontosságot az egyházi iskoláknak, az ifjúság megfelelő szellemben való nevelésének, és miért tartotta később primásként is a magyar társadalom erkölcsi megújulását a világháború utáni nemzeti újjáépítés előfeltételének. Hasonlóképpen mindvégig központi szerepet játszott Mindszenty József tanításában a társadalom és az egyház alapsejtje, a család: abból kiindulva, hogy a családnak mint a társadalmi csoportosulás legősibb alakjának természeti és jogi elsőbbsége van a polgári társadalommal szemben, ismételten kiállt a házasság felbonthatatlansága mellett. Az *Édesanya* című, több kiadást megért könyvében is – jóllehet elutasította azt az álláspontot, amely „minden nőt kiharcolna a kenyérkeresetből” – a hagyományos családmodell mellett állt ki, az abortuszt pedig nemcsak erkölcsi, hanem demográfiai megfontolásokból, a nemzeti fennmaradás szempontjából is számtalanszor ostromozta. Mindszenty gondolatvilágában ugyanis a haza és a nemzet is olyan alapvető értékként jelennek meg, amelyeknek szoros kapcsolata van a

⁶ *Uo.*, 144.

⁷ MINDSZENTY: *Emlékirataim*, 155–156.

vallással: a hazaszeretben is Jézust tekinti tanítómesternek, aki „kétszer sírt életében, egyszer barátját, Lázárt siratta meg, másodszor hazáját siratta el, hogy örök példaképe legyen korok és milliók hazaszeretetének”.⁸ A katolikus hitnek ezért Mindszenty szemében különös kapcsolata van a hazafisággal: „Szent Gellért és Szent István hitét védeni magyar földön annyi, mint a hazát szeretni; ezért a hitért kiállni, érte bármit viselni, mint a hazáért keresztet viselni, ezért a hitért vért ontani annyi, mint a szent hazáért vért ontani.”⁹ Éppen ezért a (katolikus) egyháznak – iskoláin és nem utolsósorban a Mária-tiszteleten keresztül – fontos nemzetet megtartó erőt tulajdonított. A Mária-tiszteletről mondta: „ahogy kibékíthetetlen törökellenesség volt benne, amely nem tudott belenyugodni az ország feldaraboltságába és a török uralomba, lobogó nemzeti érzés jelentkezik benne mindenkor [...] és fennmaradásunk fűződik hozzá, mint erkölcsi életeszmenyhez”.¹⁰

3. Vallás és politika

Az egyháznak Mindszenty szerint az embereket üdvösségre vezető küldetéséből fakadó elsődleges feladata tehát lelkipásztori: az evangéliumi értékek felmutatása és közvetítése a társadalomban. Mivel azonban ugyanaz a társadalom alkotja egyúttal az államot is, az egyház erkölcsi útmutató szerepéből természetesen következik, hogy – Mindszenty szavaival élve – a lelkipásztori tevékenységnek „szükséges rossz” része a politikai kérdésekben való állásfoglalás, akár a hívek pártpolitikai kérdésekben való tájékoztatása is.¹¹ Ezen a ponton Mindszenty korabeli egyházképéből fakadó felfogása lényegében megegyezik a II. vatikáni zsinat tanításával, melyet az egyház és a világ viszonyáról szóló *Gaudium et Spes...* kezdetű lelkipásztori konstitúció így fogalmazott meg: „az egyháznak mindig és mindenütt legyen meg a joga, hogy igazi szabadságban hirdesse a hitet, előadhassa szociális tanításait, akadálytalanul teljesíthesse hivatását az emberek között, és hogy erkölcsi szempontból ítéletet mondhasson a politikai rendre vonatkozó dolgokról is, amennyiben így követelik az emberi személy alapvető jogai” (GS 76). Mindszenty az egyháznak ezt a társadalmi feladatát már a két világháború között is – zalaegerszegi plébánosként, majd veszprémi püspökként – komolyan vette, majd amikor kinevezték hercegprímássá, az egész magyar katolikusság szellemi-lelki irányítójaként, különösen támaszkodva az „ország első zászlósurának” történelmi szerepére, köteles-

⁸ *Egyházam és hazám I.*, 50.

⁹ *Uo.*, 203.

¹⁰ *Uo.*, 132.

¹¹ *Vö. MINDSZENTY: Emlékirataim*, 28–29.

ségének érezte hogy a legkülönfélébb közéleti, társadalmat érintő kérdésekben világgossá tegye az egyház álláspontját.

Mindszenty fenti elvi álláspontja gyakorlati közéleti-politikai magatartásában több területen jelentkezett: az államforma és a politikai rendszer kérdésében, illetve 1945 utáni közéleti tevékenységében.

A) Királyság vagy köztársaság

Az államforma kérdésében az egyház társadalmi tanításával egybehangzóan vallotta, hogy elvileg bármely államforma megfelelő lehet, amelyben az egyház szabad működését biztosítják. Mégis a királyhű szellemben nevelkedett Mindszenty személy szerint Magyarországon esetében a Habsburg-ház vezetése alatt álló monarchikus államformát tartotta a legmegfelelőbbnek. Neveltetésén és a legitimista gróf Mikes János személyes hatásán túl határozott legitimista felfogását két további tényezőre vezethetjük vissza. A történelem és a hagyományok iránti fogékonysága egyrészt természetessé tették számára, hogy az „ezeréves Magyar Királyság” számára a törvényes uralkodó vezetése alatt a Szent Koronában egyesített nemzeté a jövő. Másrészt az államról és egyházzal mint két egymásnak megfelelő társadalmi képződményről vallott nézetei is minden bizonynyal abba az irányba hatottak, hogy a monarchikus felépítésű egyháznak leginkább a monarchikus felépítésű állam felel meg. Az I. világháborút követően ezért a magyarság problémájának megoldását az integer királyság, a történelmi Magyarország helyreállításában látta, melyben a legitim uralkodó által összefogott népek egységben élnek, hiszen a nemzeti különbségtétel mind a kereszténység tanításával, mind a legitimitás alapját adó joggal ellentétes. Legitimista felfogása a II. világháborút követően is megmaradt. A megváltozott körülmények között azonban a nem elsődlegesen a Habsburg-ház, hanem általában véve a királyság mellett vetette latba megnövekedett tekintélyét: a rendelkezésére álló – a jog és az alkotmány által biztosított – eszközökkel igyekezett a köztársasági államforma bevezetését megakadályozni. A királyság az ő számára megőrzendő történelmi érték volt. Az államforma kérdésének felvetését a megszállt Magyarországon nem tartott időszerűnek, s azzal érvelve, hogy a parlamentnek ilyen fontos kérdés eldöntésére nem volt a néptől felhatalmazása, hiszen a választási kampány során nem érintették a kérdést, az ország szuverenitásának helyreállítása után tartandó népszavazásra kívánta hagyni az államforma eldöntését. Az 1946. február 1-jén elfogadott, köztársasági államformát deklaráló törvényt azonban korábbi kifogásai ellenére tudomásul vette, és bár legitimista meggyőződését továbbra is megőrizte – amire egy demokratikus államban minden állampolgárnak megvan a joga –, tiszteletben tartotta és elfogadta a parlament döntését: az államforma vagy a köztársasági elnök sze-

mélye ellen a továbbiakban egyszer sem nyilatkozott. Ellenkezőleg: a hagyományokat megőrizve maga rendelkezett a Magyar Köztársaság napjának, valamint a köztársasági elnök névnapjának katolikus iskolákban történő megünnepléséről is.

B) Diktatúrák és demokrácia

Míg az államforma kérdésében a legitim monarchiát tartotta a legmegfelelőbbnek, a politikai rendszert illetően elvi alapon utasított el mindenféle diktatúrát, s mind egyértelműbben a demokratikus állami berendezkedés mellett állt ki. Diktatúraellenességének erkölcsi-elvi alapja volt: a zsarnokság semmibe veszi a legszentebb emberi jogokat, amelyek az evangéliumi értékrendből fakadnak. Személyes történelmi tapasztalata a későbbiek folyamán elvi meggyőződését még tovább erősítette.

Mindszenty már igen korán, az I. világháborút követő években meggyőződéses antikommunista lett. A kommunizmussal először a tanácsköztársaság idején találkozott testközelből, és ekkori fogságának emléke nyomán igyekezett mind teljesebben megismerni a bolsevizmus módszereit és ideológiáját, valamint az egyház kommunizmussal kapcsolatos állásfoglalásait. Személyes tapasztalatain túl a kommunista rendszer tanulmányozása és az egyházi tanítóhivatal állásfoglalásai alakították ki azt a szilárd meggyőződését, hogy a bolsevizmus mint céltudatosan ateista, gyakorlati módszereiben is valóság- és egyházromboló rendszer összeegyeztethetetlen a kereszténységgel, és nagy veszélyt jelent a társadalomra.

Hasonlóképpen nemcsak legitimista meggyőződése, hanem az állam feladatairól vallott felfogása miatt is egyértelműen szembeállt a nyilasok diktatórikus törekvéseivel és a náci magyarországi exponenseivel is. Ahogy a kommunizmus esetében is határozottan elítélte az emberi szabadságot sértő ideológiát, ugyanúgy ellensége volt a fajvédő és fasiszta tendenciáknak is. 1944-ben például a *Juramentum non* (Nincs eskü) című írásában XI. Piusz *Mit brennender Sorge...* kezdetű enciklikájának gondolatait idézve fejtette ki: nem hajlandó esküt tenni a Szálasi-féle kormányra mert „a forradalmat és az egyházat egyszerre szolgálni nem lehet”.

Mindszenty, jóllehet a történelmi Magyarország integritásának és a revízióknak volt határozott híve a két világháború között, az egyház tanítása szerint mindenfajta szovinizta vagy szélsőséges nacionalista magatartástól távol tartotta magát. A tanácsköztársaság tapasztalatait követően 1919 őszén megjelent néhány írásában a „zsidó-liberális” sajtó „istenkáromlásait”, „erkölcstelenségét”, „hazafiatlanságát” és „egyházellenességét” ugyan nagy részben felelősnek nevezte a forradalmakért, de ekkori antiszemita ízű kijelentései mögött sem a zsidóság faji alapú megítélése állt. Prohászka Ottokárhoz hasonlóan Pehm József is keresztény és szociális megfontolásokból bírálta az internacio-

nalista, liberális nagypolgári lét szinonimájaként értelmezett „zsidó kultúrát”, azonban a szabad királyválasztók pártján álló székesfehérvári püspöktől eltérően később, a húszas évektől Mindszenty már egyáltalán nem tett antiszemita ízű kijelentéseket: ebben is a legitimisták felfogásához állt legközelebb, amelyben szinte egyáltalán nem lehet fel a korszak kurzusideológiájának részét képező antiszemitizmus. Amikor pedig a magyarországi zsidóság a II. világháború idején veszélybe került, Mindszenty mind szóval, mind tettel kiállt a zsidók védelmében. Miután a püspöki kar 1944. június 29-i közös állásfoglalásának nyilvánosságra hozatala elmaradt, Mindszenty magához Horthy Miklós kormányzóhoz fordult levelével a zsidók védelmében. Saját egyházmegyéjében ugyanakkor papjaitól szeretetteljes elbírálást kért a keresztelezésre jelentkező zsidókkal kapcsolatban, és felszólította őket, hogy senkit ne utasítsanak el komoly ok nélkül, a keresztelest ugyanakkor csak kellő felkészítés után tartsák meg. A lengyeleket mentő és a menekült zsidók számára hamis papírokat biztosító Varga Béla balatonboglári plébános tevékenységét is hallgatólagosan támogatta, majd a német megszállás után a kisgazda politikus bűjtatásában is segítséget nyújtott.

Mindszenty keresztény elvi alapon utasította el diktatúrát, legyen az bármilyen színű. Társadalomfelfogásából fakadóan számára a leginkább elfogadható politikai rendszer a demokrácia volt, már amennyiben az az evangéliumi értékek alapján áll. Az ilyen, igazi demokráciáról vallott felfogását legjobban az általa fogalmazott 1945-ös választási körlevélből ismerhetjük meg:

Az állami jövő berendezkedése kétségtelenül csak a demokrácia elvei szerint történhetik. [...] Természetesen nem az a demokrácia, amely az egyik emberi személy korlátlan uralma helyett egy másikét állítja [...]. Az igazi demokrácia alappillére, hogy sértetlen természetjogi elveket ismer el, amelyekhez soha semmiféle emberi hatalomnak erőszakkal nyúlnia nem szabad. Az igazi demokrácia arra törekszik, hogy ahol valamely ok folytán ezek a jogok uralomra nem jutottak, azok ott is minél előbb elismertessenek [...]. Az igazi demokrácia a lelkiismereti szabadságot, a szülők jogait, a munkásnak szabad egyéniséggé való kialakulását, a munka rabszolgaságának megtörését írja zászlajára. E célok érvényesítése érdekében mozgósítja erkölcsileg kifogástalan eszközökkel a társadalom minden rétegét, erre a célra veszi igénybe minden jobb érzésű egyén közreműködését.¹²

Ezeknek az isteni rendelkezésen alapuló természeti és kinyilatkoztatott törvényeknek szellemében emelte fel mindenkor szavát a személyes szabadsággal kapcsolatos emberi

¹² *Uo.*, 99.

jogok megsértése, a kollektív igazságszolgáltatás elve ellen, a magyarországi zsidóság és németség, illetve a határon túl élő magyarok érdekében, később pedig a diktatúra mindenféle túlkapásával szemben. Mindszenty tehát a II. világháború után nem a demokrácia ellen, hanem az úgynevezett „népi demokrácia” demokráciaellenes gyakorlatával szemben lépett fel, a valódi demokratikus értékek védelmében.

A demokráciaellenesség vádjához hasonlóan a kommunisták által sugalmazott másik vád: Mindszentynek arisztokratikus, kapitalistákat kiszolgáló, feudális főpapként való bemutatása is csupán annyi alappal rendelkezik, hogy a főellenségnek kikiáltott esztergomi érsekre vetítették ki a rendszer ellenségképének jóformán minden elemét. A kismemesi származású, de paraszti környezetben felnövekvő Mindszentynek demokrácia iránti nyitottságához valójában kezdettől fogva erős szociális érzékenység is társult: már plébános korában sokat tett a tehetséges fiatalok felemeléséért, a társadalom elesett rétegeinek segélyezéséért, szorgalmazta a földbirtokreformot, majd veszprémi püspökként szándékában állt egyházmegyéjében az egyházi birtokok kiosztása, de ebben a világháború megakadályozta. Az 1945-ös földreformrendeletnek sem a tényét, hanem a végrehajtási módját kifogásolta, és 1956-ban sem követelte vissza az egyházi birtokokat, csupán az egyházi intézmények anyagi alapjának biztosítását kérte.

C) A kompromisszum ellenzője

Mindszenty bíborosnak a vallás és politika viszonyáról vallott elvi álláspontjából következett 1945 utáni konkrét közéleti magatartása is, amit a kortársak és az utókor is gyakran túl merevnek, kompromisszumképtelennek értékelt. Jogosan merül fel tehát a kérdés: lehetett volna másként is? A katolikus egyházon belül valóban létezett egy másik irányzat is, amely nyitottabb volt a kommunistákkal való együttműködésre és megegyezésre. A hierarchián belül a Bánáss László veszprémi püspök, majd Czapik Gyula egri érsek köré csoportosuló erők, a katolikus szellemű politikai pártok között pedig legmarkánsabban Barankovics István Demokrata Néppártja szorgalmazta a megegyezést.

Mindszenty számára a megegyezést szorgalmazókkal ellentétben világos volt, hogy a rendszeren belül elérhető eredmények mindig csak rövid távú, átmeneti könnyebbséget jelenthetnek az egyház számára: a II. világháború után testközelbe került kommunizmus végső célja – minden taktikai megfontolásból fakadó látszat ellenére – továbbra is az egyház és a vallás társadalomból való kiiktatása. Tárgyalni Mindszenty szerint azonban csak egyenlő felek között, megfelelő garanciák, azaz az egyház teljes szabadságának biztosítása mellett lehet, erre azonban az adott történelmi közegben nemigen látott reményt. Nem elvileg utasította el a kompromisszumot, hanem éppen a kommunizmus egyházellenes ideológiájának és gyakorlatának alapos ismerete miatt nem

látott lehetőséget a megegyezésre. A kommunizmus az egyházat csak kétféle szerepben tudta elfogadni. Az egyház vagy a maga tekintélyével bizonyítja, hogy a rendszer jó és érdemes támogatni, vagy pedig csendes és ártalmatlan világnézeti ellenzékként demonstrálja a világ felé a gyakorlatban nem létező vallásszabadság tényét, és így vagy úgy, akarva-akaratlan a rendszer támaszává válik. Mindszenty távlatos, történelmi gondolkozásáról és éleslátásáról tanúskodik, hogy sok „reálpolitikustól” eltérően felismerte a rendszernek ezt a belső logikáját. Ilyen körülmények között az elfogadható maximumot a kommunista párttal való egymás mellett élésben látta, de kizárta a szorosabb, baráti együttműködés lehetőségének még látszatát is, mert ez végső soron megtévesztené és bizonytalanná tenné a katolikus híveket. Kész volt a kommunista párt jelenlétét tudomásul venni, de az egyház feladatát az általános emberi és keresztény értékek melletti tanúságtételben látta: az emberek üdvösségét szolgáló egyház pillanatnyi érdekéért nem mondhat le erről a tanúságtevő szerepről. Álláspontját *Emlékirataiban* a következőképpen összegzi:

Miközben a kultúrharc Magyarországon kibontakozott, azzal is tisztában voltam, hogy a kereszténység és a bolsevizmus egy látványos világnézeti harcban e pillanatban magyar földön méri össze erejét. Ebben a drámai helyzetben [...] a győzelemnél is fontosabb ügy lett a helytállás példája és erkölcsi parancsa a ránk kényszerített harcban. [...] A megalkuvás, a kompromisszum helyett az egyetemes Egyház és az egész kereszténység érdekében a tanúságtételt választottuk és a jövőre nézve meg kellett elégednünk azzal a reménnyel, hogy azt, amit nem adunk fel és csak erőszakkal vehetnek el tőlünk, később az idők kedvezőbbre fordultával az Egyház visszanyerheti.¹³

4. Mindszenty konzervatív habitusa

Mindszenty József eszmevilága, társadalomról, világról, politikáról való gondolkodási struktúrája tipikusan konzervatív. A konzervatív világtérkép elemei közül társadalomfelfogásában mindenekelőtt az autoritás – a hatalom gyakorlására jogot adó tekintély – játszik szerepet: a legitimitás végső alapja nem társadalmi szerződésből vagy valamiféle felhatalmazásból ered, hanem a közösség által elismert, felülről – Isten által – garantált autoritás adja meg. Csak az ilyen elismert tekintélyből fakadó hatalom teremtheti meg azt a stabil rendet, amelyben az ember igazi szabadsága kibontakozhat. Mindszenty ezért mindenekelőtt az autoritást védte: a családban vagy éppen legitimiz-

¹³ *Uo.*, 154.

musán keresztül. Legitimizmusa mindazonáltal nem állt szemben a demokráciával, de a demokratikus berendezkedés számára a hatalom gyakorlásának csak az egyik lehetséges – leginkább kiegyensúlyozott – módja, nem rendelkezik azonban *a priori* legitimitással. Mindszenty konzervativizmusa ugyanakkor olyan értékonzervativizmus, melyben – egyházképének megfelelően – az állam nem lehet semleges, hanem kötelessége, hogy a társadalmi rendet biztosító alapintézményeket és szellemi-morális értékeket – amelyeket végső soron az egyház képvisel – védje. Ebből a felfogásból természetesen következett Mindszenty számára, hogy a lelkipásztor küldetése nem ér véget a templom falain belül, hanem az egész társadalomhoz szól: kötelessége tehát a társadalmat érintő valamennyi kérdésben eligazítani híveit. Mindszenty konzervativizmusa történelemfelfogásában is jelentkezett. A jelen számára a múlt végső stádiuma, ennél fogva a hagyományoknak és a történelemnek fontos szerepe van: olyan értékes tapasztalatok tárházát jelenti, amelyek a jelen értelmezésében és alakításában sokkal többet jelentenek bármiféle elvont gondolati konstrukciónál.



Mindszenty alakja jó példa arra, hogy a világot nem lehet egymást kizáró ellentétpárokkal leírni. A bevett sztereotípiák gyakran félrevezetnek. Helytelen tehát a kérdés: lelkipásztor vagy politikus volt-e Mindszenty? A lelkipásztor által képviselt erkölcsi értékeknek ugyanis szükségszerűen közéleti következménye van. Hasonlóképpen a demokrácia sem ekvivalens a republikanizmussal: egy Mindszentyhez hasonlóan meggyőződéses legitimista is lehetett egyúttal a demokrácia híve. A hercegprímás élete ismételtel bizonyítja, hogy a konzervatív gondolkodásmód nem jelent maradiságot. Ellenkezőleg: a múlt ismerete és komolyan vétele sokszor megfelelőbb eligazítást ad a jelen összetett problémáira, mint a történelmi összefüggésektől elrugaszkodott elméleti spekuláció. Ebben a felfogásban rejlik a katolikus értelmiséggel folytatott vitáinak, bizonyos reformkatolikus irányzatok elutasításának alapja is, amelynek során mindenestre a felismert igazság védelmében nemegyszer túlzott merevséget tanúsított, már a két világháború között is. Ilyenfajta rugalmatlanságához ugyanakkor hozzájárult nem kielégítő emberismerete is: nem mindig szerencsés kézzel választotta meg munkatársait és tanácsadóit, akikben azonban szinte vakon megbízott. Ugyanakkor ha valaki nem nyerte el első látásra bizalmát, attól igen nehezen fogadott el bármilyen tanácsot, és ez több ízben téves döntésekhez vezetett. Mindszenty József ugyanakkor arra is példát mutatott, hogy vannak esetek, amikor a kompromisszum elutasításának ódiümát is vállalni kell. Az ellenállásnak, a kommunizmus elutasításának persze nem Mindszentyé lehetett az egyetlen lehetséges útja. Erkölcsi kiállása mindazonáltal példa volt és példa ma is: léteznek minden körülmények között érvényes, örök értékek.

Irodalom

- ADRIÁNYI Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Kairosz, Budapest, 2004.
- BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*, Elektra, Budapest, 2002.
- Egyházam és hazám I–II. – Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei I., 1945–1946; II., 1947*, kiad. Beke Margit, az Esztergomi Főegyházmegeye kiadása, Esztergom, 1991, 1994.
- HÓBOR József: *Pehm (Mindszenty) József, a legitimizmus zalai apostola = Konfliktus, konszenzus, kooperáció, II.*, az Országos Politológus Vándorgyűlés anyaga, szerk. Horváth Csaba, JPTE, Pécs, 1996–1997, 161–178.
- MÉSZÁROS István: *Mindszenty és Barankovics. Adalékok a „keresztény párt” problematikájához*, Eötvös, Budapest, 2005.
- MINDSZENTY: *Emlékirataim* – MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Apostoli Szentszék, Budapest, 1989. [Első kiadása: Vörösváry, Toronto, 1974; legújabb kiadása: Magyarországi Mindszenty Alapítvány, Budapest, 2002. – *A Szerk.*]
- MINDSZENTY József: *Napi jegyzetek. Budapest, amerikai követség: 1956–1971*, szerk. Csonka Emil, Mindszenty Alapítvány, Vaduz, 1979.
- MINDSZENTY (Pehm) József: *Az édesanya*, Hunikum, Budapest, 1990. [Első kiadása: Zalaegerszeg, 1916. – *A Szerk.*]



Vályi Hugó: Átjárás (Szabó Patrik Répcelakon, 1938)